

ΓΥΦΤΟΙ ΜΑΘΗΤΕΣ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ.
“ΠΩΣ ΕΚΦΡΑΖΟΝΤΑΙ ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΛΕΞΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΓΥΦΤΟΥΣ ΚΑΙ
ΠΟΙΕΣ ΟΙ ΕΠΗΤΩΣΕΙΣ ΣΤΗ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ;”

Χριστοδούλου Φώτης, *Εκπαιδευτικός Π.Ε, Μετεκπαιδευόμενος Δ.Δ.Ε Πατρών*

Εισαγωγή

Η γλώσσα είναι η τελειότερη μορφή επικοινωνίας. Με τη γλώσσα κωδικοποιείται και εναποθηκεύεται αποκρυσταλλωμένη πείρα έτοιμη προς χρήση απ’ τις επερχόμενες γενιές. Για να επιτευχθεί η επικοινωνία, ο σπουδαιότερος σκοπός της γλώσσας, υπάρχει σύστημα συμβόλων μέσω των οποίων μεταδίδονται οι πληροφορίες.

Χρησιμοποιώντας τη γλώσσα μεταφράζουμε τις σκέψεις μας σε γλωσσική έκφραση. Ο Πλάτωνας στο «Σοφιστή» του ονομάζει τη γλώσσα σκέψη που έγινε ήχος. Με τη γλώσσα ο άνθρωπος εκφράζει επιθυμίες, σκέψεις, απόψεις, συναισθήματα⁴. Κατά τον Piaget η γλώσσα είναι αντανάκλαση της σκέψης⁵.

Ως βασικός μηχανισμός κοινωνικής αλληλεπίδρασης, η γλώσσα, εκτός των λοιπών χρήσεων, εξυπηρετεί και την περιγραφή ή την απόδοση ιδιοτήτων σε άτομα ή κοινωνικές ομάδες, τόσο θετικών όσο και αρνητικών. Μάλιστα η ελληνική γλώσσα, με τη δυναμικότητα και την πλαστικότητα που τη χαρακτηρίζει, εξυπηρετεί τη χρήση, που αναφέρθηκε παραπάνω, στο μέγιστο βαθμό.

Στόχος

Στις γραμμές που ακολουθούν θα γίνει προσπάθεια προσέγγισης σε δύο βασικά «εργαλεία» της ελληνικής γλώσσας, στα λεξικά και τις παροιμίες. Στα λεξικά θα αναζητήσουμε ερμηνείες που αποδίδονται στη λέξη «γύφτος». Από την άλλη μεριά μέσα από το γλωσσικό και λαογραφικό πλούτο των ελληνικών παροιμιών, θα αναζητήσουμε και θα προσεγγίσουμε παροιμίες που έχουν ως θέμα τους το «γύφτο».

Στόχος αυτής της προσπάθειας είναι η εύρεση πειστικής απάντησης στους γύφτους μαθητές μας, όταν αυτοί στα πλαίσια μιας διαπολιτισμικής τάξης απορήσουν διαβάζοντας την ερμηνεία της λέξης “γύφτος” σε ελληνικά λεξικά ή ανοίγοντας μια λαογραφική συλλογή με παροιμίες πέσει το μάτι τους σε μια παροιμία με θέμα το “γύφτο”. “Η διπλή ονομασία τους, γύφτοι ή τσιγγάνοι, εναλλάσσεται συνήθως”⁴.

Η απάντηση που θα δώσουμε πιστεύουμε ότι είναι σημαντική αλλά και δίκαιο μαχαίρι, καθώς θα εξαρτηθεί αν θα έχουμε τη διάθεση να ανοίξουμε ορίζοντας προς μια διαπολιτισμική αγωγή που θα αγκαλιάσει τους γύφτους ή να τους κλείσουμε την πόρτα βάζοντάς τους ακόμη πιο πολύ στο περιθώριο.

Η λέξη «γύφτος» στα ελληνικά λεξικά

Πριν προχωρήσουμε στην παράθεση ερμηνειών της λέξης «γύφτος» στα ελληνικά λεξικά, θεωρούμε χρήσιμο να αναφέρουμε ότι «το πρώτον βιβλίων έκαστου έθνους είναι της γλώσσας του το λεξικόν .....» κατά τον Αδαμάντιο Κοραή, «κάθε λαός συλλαμβάνει, οργανώνει και εκφράζει τον κόσμο του μέσα από τη γλώσσα του...». Κατανοούμε λοιπόν τη βαρύτητα που έχει η κάθε ερμηνεία κάθε λέξης ξεχωριστά μέσα στα λεξικά της ελληνικής γλώσσας.

1) Παραθέτουμε παρακάτω ερμηνείες της λέξης «γύφτος» και συγγενικών προς τη λέξη απ’ το «Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας» του καθηγητή Γ. Μπαμπινιώτη:

γυφτάκι = το μελαχρινό και βρόμικο παιδί, γυφταριό = ο χώρος στον οποίο επικρατεί μεγάλη ακαταστασία, γυφτιά = απρέπεια, συμπεριφορά που δεν ταιριάζει σε άτομα που ζουν σε εξελιγμένη κοινωνία, η απουσία αξιοπρέπειας, κοινωνικής διακριτικότητας, μικροπρέπεια, η έλλειψη τάξεως και καθαριότητας, ακαταστασία, ρυπαρότητα \ πράξη που φανερώνει υπερβολική τσιγγουνιά, φιλαργυρία, γύφτικος = αυτός που χαρακτηρίζεται από ακαταστασία, βρομιά και έλλειψη καλών τρόπων συμπεριφοράς, γύφτος = μικροπρεπής, αναξιοπρεπής, υπερβολικά τσιγγούνης, γύφτουλας = αυτός που διακρίνεται για την αναξιοπρέπεια και την κακομοιριά του⁶.

2) Στο λεξικό του Δ. Δημητράκου “Νέον Ορθογραφικόν Ερμηνευτικόν Λεξικόν” διαβάζουμε:

Γύφτος = άνθρωπος καθ' υπερβολήν μελαχρινός ή ρυπαρός, άνθρωπος ευτελής, μικροπρεπής, φιλάργυρος, γυφτόπουλο = παις (παιδί) καθ' υπερβολήν μελαγχρός ή ρυπαρός, ατημέλητος, γυφταριό = τόπος ακατάστατος, ρυπαρός, γυφτιά = ρυπαρότης, ευτέλεια, μικροπρέπεια, φιλαργυρία, γυφτίζω = είμαι ή γίνομαι ρυπαρός, είμαι ή γίνομαι μικροπρεπής, ευτελής, γύφτικος = ρυπαρός, ευτελής, γλίσχρος, κακόμοιρος⁷.

3) Στο “Μεγάλο Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας”, εκδόσεις Γιάννη Ρίζου διαβάζουμε: γυφταριό = κάθε ακατάστατος κι ακάθαρτος χώρος, γυφτιά = η βρωμιά, η ακαταστασία, η μικροπρέπεια, η τσιγκουνιά, γύφτικος – η – ο = το γυφταριό (ερμηνεύτηκε παραπάνω), γύφτος = ο βρωμιάρης, ο κακοντυμένος, ο ατημέλητος άνθρωπος, ο μελαχρινός, ο μικροπρεπής, ο τσιγκούνης⁸.

4) Αναζητώντας ερμηνείες της λέξης «γύφτος» και συναφών προς τη λέξη διαβάζουμε τα ακόλουθα στο λεξικό του Ιωαν. Σταματάκου, “Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσας”:

γυφτάκι = παις μικρός, μελαχρινός, ρυπαρός, ατημέλητος, γυφταριό = κάθε ρυπαρός και ακατάστατος τόπος, γυφτιά = η ρυπαρότης, η έλλειψη καθαριότητας, μικροπρέπεια, τσιγγουνιά, φιλαργυρία, γυφτίζω = γίνομαι ή είμαι ρυπαρός ωσάν γύφτος γίνομαι ή είμαι αναξιοπρεπής (μικροπρεπής, φιλάργυρος), όπως οι γύφτοι, γύφτικος-η-ο = ο ακάθαρτος, ο ρυπαρός, μικροπρεπής, αναξιοπρεπής, φιλοχρήματος, τσιγγούνης, γυφτίλα = η εκ της ρυπαρότητος του γύφτου δυσοσμία, γυφτισσα = γυνή ρυπαρά, ατημέλητος και τσιγγούνα, γυφτοπούλα = κάθε μελαχρινή και ρυπαρή κοπέλα, γύφτος = ο πολύ μελαχρινός ή ρυπαρός ή ακάθαρτος ή τσιγγούνης, μικροπρεπής, ευτελής, γυφτοχώρι = μικρό άθλιο χωριό με κατοίκους πάμπτωχους και ακάθαρτους όμοιους με γύφτους⁹.

5) Χωρίς να υπάρχει θέληση κατάχρησης της υπομονής σας ας επιτραπεί μια τελευταία αναφορά στο «Μείζον Ελληνικό Λεξικό» των Τεγόπουλου – Φυτράκη:

γυφτάκι = μελαχρινό ή βρώμικο παιδί, γυφταριό = ρυπαρό ή ακατάστατο περιβάλλον, γυφτιά = βρωμιά, ρυπαρότητα, φιλαργυρία, τσιγκουνιά, γυφτίζω = είμαι βρώμικος, ευτελής ή τσιγγούνης, γύφτικος = ακάθαρτος, κακομοίρικός, γυφτίλα = δυσωδία γύφτου, γύφτος = βρωμιάρης, μικροπρεπής, τσιγκούνης, γυφτοχώρι = χωριό του οποίου οι κάτοικοι είναι φτωχοί ή βρώμικοι¹⁰.

Ελληνικές παροιμίες με θέμα το «γύφτο»

Πριν προχωρήσουμε στην παράθεση ελληνικών παροιμιών με θέμα το «γύφτο», αξίζει να αναφέρουμε συνοπτικά ότι οι παροιμίες έχουν σημαντική θέση στην ελληνική κουλτούρα. Από φιλόλογικής πλευράς χαρακτηρίζονται ως μνημείο του λόγου¹¹, «ράβδοι στηρίγματος για την καλύτερη έκφραση». Είναι οι παροιμίες «σοφά κληρονομήματα». «Μια λαϊκή παροιμία μας βοηθάει να εκφράσουμε αυτό που σκεπτόμαστε ή αισθανόμαστε, περισσότερο ικανοποιητικά». «Παροιμία είναι ο μικρός έμμετρος ή πεζός λόγος που διατυπώνει παραστατικά... μια σοφή γνώμη, μια διαπίστωση...»¹².

Ας προσέξουμε ελληνικές παροιμίες με θέμα τους το «γύφτο»:

1) “Κάτι τρέχει στα γύφτικα”: είναι παροιμία που λέγεται όταν γίνεται θόρυβος και φασαρία για το τίποτε ή για να εκφράσει αδιαφορία. “Πάει στο γύφτο για προζύμι”: λέγεται για να δηλώσει ματαιοπονία. “Καμαρώνει σα γύφτικό σκερπάνι”: δηλώνει το υπερβολικό καύχημα. “Όλοι οι γύφτοι μια γενιά”: λέγεται για να φανερώσει ομοιότητα, με αρνητική σημασία. “Εκεί που κρέμαγαν οι αρχόντοι τ’ άρματα κρεμούν οι γύφτοι τα όργανα”: φανερώνει παρακμή. “Κάθε γύφτισσα το γυφτόπουλο της”: εξαίρεση αποτελεί τούτη η παροιμία που λέγεται για να δηλωθεί η γονική στοργή¹³. “Βρήκε ο γύφτος τη γενιά του κι αγάλιασε η καρδιά του”: η παροιμία αυτή λέγεται για να δηλώσει ότι γίνεται συνάντηση μεταξύ ανθρώπων που έχουν τα ίδια ελαττώματα. “Το γύφτο κάναν βασιλιά κι αυτός ζητά τ’ αμόνι”: λέγεται η παροιμία γι αυτούς που ανέρχονται χωρίς να μπορούν, χωρίς να αξίζουν και κατά τύχη και δεν μπορούν να αποβάλλουν την έμφυτη χυδαιότητα και είναι ανεπίδεκτοι κάθε εξευγενισμού. “Γύφτος παπάς δεν γίνεται κι αν γίνει δεν βλογάει”: λέγεται για ευτελείς και ανίκανους, οι οποίοι αν και ανήλθαν σε ανώτερα αξιώματα στερούνται του απαιτούμενου κύρους¹⁴.

«Εισαγωγή στη Λαογραφία» στο πρόγραμμα εξομοίωσης Αγρινίου του Παν/μίου.

3) “Έμουτζουρώθηκε τζη ‘ ύφτισσας ο κώλος”: λέγεται η παροιμία όταν κάποιος που προσβάλλουν μείνει αδιάφορος ή αντίθετα όταν κάποιος θίγει, ενώ είναι ανυπόληπτος, ανήθικος και αδιάφορος στις προσβολές. “Παστρικό σα τζη ‘ ύφτισσας το γκώλο”. “Έφτυσα ντη ‘ ύφτισσα κι είπε μπως βρέχει”: όταν κάποιος δε θίγεται, αδιαφορεί, λόγω αδιαντροπίας, όταν τον προσβάλλουν¹⁵.

4) “Τι δάσος για κάρβουνα” (ένας γύφτος έγινε βασιλιάς και περνώντας από ένα δάσος είτε την παραπάνω φράση που έμεινε ως παροιμία): οι αγροίκοι όσο κι αν ανυψωθούν δεν ξεχθούν τις συνήθειές τους. “Βρήκε ο γύφτος βούτυρο αλείφει και τη μύτη του”: λέγεται για τους αχόρταγους και στερημένους από αγαθά. “Αν έκαναν όλες οι μέλισσες μέλι θα ’τρώγαν κι οι γύφτοι με τα χουλιάρια (κουτάλια)”: η παροιμία έχει το νόημα ότι όλοι δεν μπορούν να είναι άξιοι και καλοί¹⁶.

Συμπέρασμα

Βλέπουμε λοιπόν μετά από μια προσπάθεια προσέγγισης παροιμιών με θέμα το «γύφτος» και από ένα ξεφύλλισμα λεξικών στο αντίστοιχο λήμμα ότι αρνητικά στερεότυπα για τους γύφτους έχουν εδραιωθεί βαθιά στο νου και τη συνείδηση της ελληνικής κοινωνίας. Έτσι η γλώσσα – στην προκειμένη περίπτωση μέσω των λεξικών και των παροιμιών – γίνεται φορέας και εκφραστής αυτών των στερεοτύπων και της προκατάληψης με αποτέλεσμα κάθε φορά που συναντούμε ελληνική παροιμία που αναφέρεται στους γύφτους ή αναζητούμε ερμηνείες της λέξης σε ελληνικά λεξικά να εισπράττουμε μια παραπομπή σε αρνητικά και ανεπιθύμητα χαρακτηριστικά, όπως το μελαμψό χρώμα της επιδερμίδας, τσιγκουνιά, έλλειψη καθαριότητας, προχειρότητα κ.ά.

Έπιπτώσεις στη διαπολιτισμική εκπαίδευση

Γίνεται επομένως αντιληπτός ο κίνδυνος και το ενδεχόμενο να δημιουργηθούν προβλήματα ποικίλης φύσεως μέσα σε μια διαπολιτισμική τάξη που περιλαμβάνει και γύφτους μαθητές. Γιατί κακά τα ψέματα, αυτές οι παροιμίες που προαναφέραμε έρχονται να εκφράσουν μια εμπειρία και συγχρόνως να συντηρήσουν ένα στερεότυπο αρνητικό για τους γύφτους. Σίγουρα τα παιδιά, οι μαθητές έχουν ακούσει και έχουν διαπραγματευτεί γνωστικά με τέτοιες παροιμίες. Κατά τη γνώμη μας, είναι αδύνατο να μην επηρεαστούν και να μην προκαταληφθούν αρνητικά απέναντι στους γύφτους συμμαθητές τους. Αυτή η προκατάληψη είναι σχεδόν σίγουρο ότι θα ενισχυθεί αν αναζητήσουν ερμηνείες της λέξης «γύφτος» κατά το τυχαίο ή σκόπιμο ξεφύλλισμα λεξικών της ελληνικής γλώσσας, σύμφωνα μ’ αυτά που παρατέθηκαν παραπάνω. Το ερώτημα είναι αν θα παρασυρθούν σε διάκριση και ρατσισμό απέναντι σ’ αυτούς τους συμμαθητές τους.

Από την άλλη μεριά οι γύφτοι μαθητές μιας τέτοιας τάξης είναι αναμενόμενο τουλάχιστον να προβληματιστούν ή και να συγχυστούν αναλύοντας το νόημα των παροιμιών ή διαβάζοντας ερμηνείες της επίμαχης λέξης στα λεξικά. Ορατός είναι ο κίνδυνος τα παιδιά αυτά να στιγματιστούν, να τους επικολληθούν ετικέτες, να πιστέψουν ότι είναι άνθρωποι τσιγγούνηδες, αναξιοπρεπείς, ευτελούς καταγωγής, βρόμικοι, κακομοίρηδες και έτσι όχι μόνο να μην παλέψουν να ξεφύγουν από μία μίζερη κατάσταση, αλλά απεναντίας να κάνουν εντονότερο τρόπο ζωής, μέσα από μια αυτοεκπληρούμενη προφητεία, τα χαρακτηριστικά που τους αποδίδονται. Ελλοχεύει ο κίνδυνος τα παιδιά αυτά να αποστασιοποιηθούν, να κρατήσουν αμυντική ή και εχθρική στάση έναντι της κυρίαρχης ελληνικής κουλτούρας, μέσα στα πλαίσια της τάξης και του σχολείου, με αποτέλεσμα ένας φαύλος κύκλος να συντηρείται και να διαιωνίζεται.

Ας μην παραβλέψουμε και τον κίνδυνο αυτές οι ερμηνείες των λεξικών και οι αντίστοιχες παροιμίες να γίνουν επικίνδυνο εργαλείο στα χέρια απληροφόρητων ή και κακόβουλων εκπαιδευτικών με το ενδεχόμενο λανθασμένου χειρισμού του θέματος, είτε με επιθετική είτε με παθητική συμπεριφορά, δυναμιτίζοντας έτσι τη διαπολιτισμική εκπαίδευση.

Προσανατολισμοί προς αντιμετώπιση - προτεινόμενες λύσεις για το πρόβλημα που προκύπτει

Πρακτικές όπως να κατηγορήσουμε τους φιλόλογους και τους λεξικογράφους που συνέταξαν τα λεξικά ή να κλείσουμε τ’ αυτιά μας στη φωνή του λαού μας, που εκφράζεται μέσα από τις παροιμίες, θα ήταν πέρα από κάθε επιστημονική δεοντολογία ξένο προς τη γραμμή πλεύσης που πρέπει να έχει κάθε επιστήμονας ή επαγγελματίας εκπαιδευτικός λειτουργός. Η λύση πρέπει να αναζητηθεί αλλού. Το πρόβλημα που αναδεικνύεται και προβάλλεται μέσα από τα λεξικά και τις παροιμίες της ελληνικής γλώσσας, οι αντιδράσεις των μαθητών, γύφτων και μη, στο πλατό μιας διαπολιτισμικής τάξης πρέπει να είναι πρόκληση και κάλεσμα για τον Έλληνα εκπαιδευτικό, τον εμφορούμενο από δημοκρατία, ανθρωπισμό και ιδανικά και πάνω απ’ όλα

αγάπη για το συνάνθρωπο, για αντισταθμιστική αγωγή, με στόχο τη διαλεύκανση των αποριών, τη στήριξη των μαθητών, γύφτων και μη, την αποφυγή της σύγχυσης και του στιγματισμού.

Η μόνη διέξοδος είναι ο ισχυρός προσανατολισμός μας προς μια διαπολιτισμική εκπαίδευση, η ενημέρωση, η πνευματική μας καλλιέργεια με αυτομόρφωση και μελέτη. Ας κάνουμε προσπάθεια ξεκινώντας από τον εαυτό μας και την τάξη μας με τη δύναμη και το κύρος που διαθέτουμε ως εκπαιδευτικοί, ερμηνείες λέξεων, όπως αυτές που παρουσιάσαμε στην παρούσα εισήγηση, μέσα από τα λεξικά της ελληνικής γλώσσας και τις ελληνικές παροιμίες να χάσουν την ισχύ τους, να πάψουν να αποτελούν εκφράσεις της ελληνικής γλώσσας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πυργιωτάκης, Ι. (1986), *Κοινωνικοποίηση και εκπαιδευτικές ανισότητες*, Αθήνα, Γρηγόρη, σ. 105.
2. Πόρποδας, Κ. (1996), *Γνωστική Ψυχολογία, Θέματα Ψυχολογίας της Γλώσσας, Λύση προβλημάτων*, Αθήνα.
3. Τομασιδής, Χ. (1982), *Εισαγωγή στην Ψυχολογία*, Αθήνα, Δίπτυχο, σ. 265.
4. Μερακλής, Μ. (1984), *Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα, Οδυσσέας, σ. 149.
- . Μπαμπινιώτης, Γ. (1998), *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, Κέντρο λεξικολογίας, ΕΠ.Ε., σ. 2033.
6. Μπαμπινιώτης, Γ. (1998), *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, Κέντρο λεξικολογίας, ΕΠ.Ε.
- . Δημητράκος, Δ. (1970), *Νέον Ορθογραφικόν Ερμηνευτικόν Λεξικόν*, Χρ. Γιοβάνης.
8. *Το μεγάλο λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα, Γιάννης Ρίζος.
9. Σταματάκος, Ι. *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*.
10. Τεγόπουλος - Φυτράκης, *Μείζον Ελληνικό λεξικό*.
11. Κονταξής, Κ. (1997), *Εισαγωγή στη Λαογραφία*, Γιάννενα, παν/κές παραδόσεις, σ. 640.
12. Λουκάτος, Δ. *Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία*, Από σημειώσεις του κ. Κονταξή.
13. Εγκυκλοπαίδεια, *Επιστήμη και Ζωή*, τόμ. 10, Χατζηϊακώβου Α. Ε., Αθήνα, σσ. 55-68.
14. Σταματάκος, Ι. *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*.
15. Ζευγώλη - Γλέζου, Δ. (1963), *Παροιμίες από την Απειράνθο της Νάξου*, Αθήνα.
16. Μερακλής, Μ., *Παροιμίες*, Πατάκης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ, Δ. (1970), *Νέον Ορθογραφικόν Ερμηνευτικόν Λεξικόν*, Αθήνα, Χρ. Γιοβάνης.
- ΖΕΥΓΩΛΗ – ΓΛΕΖΟΥ, Δ. (1963), *Παροιμίες από την Απειράνθο της Νάξου*, Αθήνα.
- ΚΟΝΤΑΞΗΣ, Κ. (1997), *Εισαγωγή στη Λαογραφία*, Γιάννενα, παν/κές παραδόσεις.
- ΜΕΡΑΚΛΗΣ, Μ. (1984), *Ελληνική Λαογραφία*, Αθήνα, Οδυσσέας.
- ΜΕΡΑΚΛΗΣ, Μ. (1985), *Παροιμίες*, Πατάκης.
- ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Γ. (1998), *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.
- ΠΟΡΠΟΔΑΣ, Κ. (1996), *Γνωστική Ψυχολογία, Θέματα Ψυχολογίας της Γλώσσας, Λύση προβλημάτων*, τόμ. 2, Αθήνα.
- ΠΥΡΓΙΩΤΑΚΗΣ, Ι (1986), *Κοινωνικοποίηση και εκπαιδευτικές ανισότητες*, Αθήνα, Γρηγόρης.
- ΣΤΑΜΑΤΑΚΟΣ, Ι, *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα, Βιβλιοπρομηθευτική.
- ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ - ΦΥΤΡΑΚΗΣ, *Μείζον Ελληνικό Λεξικό*.
- ΤΟΜΑΣΙΔΗΣ, Χ. (1982), *Εισαγωγή στην ψυχολογία*, Αθήνα, Δίπτυχο.